

РІВНЕНЬКА ОБЛАСНА РАДА
УПРАВЛІННЯ КУЛЬТУРИ І ТУРИЗМУ РІВНЕНЬКОЇ ОДА
КЗ «РІВНЕНЬКИЙ ОБЛАСНИЙ КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ» РОП
РІВНЕНЬКА ОБЛАСНА ОРГАНІЗАЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СПІЛКИ КРАЄЗНАВЦІВ УКРАЇНИ

НАУКОВІ ЗАПИСКИ

РІВНЕНЬКОГО ОБЛАСНОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ

ВИПУСК XV

*Матеріали наукової конференції
«Волинь в Українській революції
1917-1921 рр.»*

ББК 63.3 (4 Укр) 61
УДК 94 (477) «1917/1921»
Н - 34

Відповідальний за випуск: *Олександр Булига*
Упорядники: *Олександр Булига, Андрій Жив'юк*

Комп'ютерна верстка та дизайн: *Віктор Луц, Ольга Морозова*

Наукові записки Рівненського обласного краєзнавчого музею.

Зб. наук. праць. Вип. XV.: Матеріали наукової конференції «Волинь в Українській революції 1917-1921 рр.» – Рівне: ПП Дятлик М., 2017. – 172 с.

іл., табл.

ISBN 978-617-515-248-5

У науковому збірнику опубліковано матеріали присвячені 100-річчю Української революції 1917-1921 років та тогочасним подіям на Волині.

Видання розраховане на викладачів, істориків, культурологів, музейних працівників та студентів.

ББК 63.3 (4 Укр) 61
УДК 94 (477) «1917/1921»

*Відповідальність за достовірність наданої інформації несуть автори.
Редакційна група може не поділять думок і концепцій авторів.*

На обкладинці: фрагмент пам'ятника Симону Петлюрі у Рівному.

ISBN 978-617-515-248-5

© Рівненський обласний
краєзнавчий музей, 2017

ЗМІСТ

Вступне слово	5
---------------------	---

ВОЄННІ ДІЇ НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНИ У 1917-1921 рр.

Бондаренко В. Українське Вільне козацтво на Волині у добу Української революції.....	7
Кукурудза А. Українські війська у Шепетівці під час національно-визвольних змагань в 1917 – на поч. 1918 рр.....	10
Лис С. Сірожупанники Дієвої Армії УНР в обороні Луцька від Війська Польського у березні-травні 1919 р.....	14
Гавриш Н. Бойові дії корпусу Січових стрільців на Рівненщині навесні 1919 р.	21
Пасюк І. Події більшовицько-польської війни 1920 р. на території Волині.....	27
Гудзій В. Юзеф Пілсудський у Рівному в квітні 1920 р. Хронологія подій за кіно та мемуарними джерелами	37

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНЕ, РЕЛІГІЙНЕ, КУЛЬТУРНЕ СТАНОВИЩЕ ВОЛИНИ ПІД ЧАС УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 рр.

Дем'янюк О. Військово-політичні процеси в Луцькому та Рівненському повітах у добу Української Центральної Ради.....	41
Савчук П. Українська революція і більшовики на Дубенщині	45
Касянчук І. Події на Дубенщині у період національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.	50
Данілічева В. Рівне у 1917 р.	56
Романич В., Корчак А. Село Суховоля та її жителі у національно-визвольних змаганнях 1918-1920 рр.....	58
Муляр В., Журавльова О. Українські Січові Стрільці та їх діяльність на теренах Старокостянтинівщини	64
Булига О. Трансформації національної орієнтації Почаївської лаври (1917-1922 рр.).....	68
Рожко В. Єпархіальний з'їзд духовенства і мирян у Почаєві 3–10 жовтня 1921 р.	73
Климчук А. Рівненське реальне училище під час подій 1917-1919 рр.	75

ПЕРЕБУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ НА ТЕРИТОРІЇ ВОЛИНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ, ГЕТЬМАНАТУ, ДИРЕКТОРІЇ

Давидюк Р. Повернення М. Грушевського в Радянську Україну: шлях через Здолбунів.....	78
Нагорна І. Вшанування пам'яті Симона Петлюри	82
Марчук І., Марчук Н. Уряд Бориса Мартоса в Рівному.....	87
Леонова Л. Діяльність Рівненського повітового земства (березень 1917 – квітень 1918 рр.) (за матеріалами Державного архіву Рівненської області)	90

Нікольченко Ю., Білоус К. Інформаційна складова організаційно-розпорядчих документів органів місцевої влади в Україні у добу Національно-демократичної революції 1917–1921 рр.	97
Гуцал Д. Організація державної пропаганди Директорії УНР серед сільського населення.....	102
Яськів Б. Дипломатичні колізії та політико-правові проблеми визнання незалежної України в процесі підготовки Паризької мирної конференції 1919 р.	106

ДІЯЧІ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ, ПОВ'ЯЗАНІ З ВОЛИННЮ

Дмитренко Т. Двічі розстріляна: віхи життя і діяльності Олімпіади Шульмінської	109
Жив'юк А. «Чорний запорожець» Антін Мороз.....	113
Зек Б. Волинь у житті Івана Кобилка (1882–1951) – першого помічника комісара шляхів УНР: польські утиски, радянські репресії і нацистський терор.....	119
Комаринська З. Володимир Оскілко: життя у боротьбі	124
Пшеничний М. Сильний, мужній, безстрашний. Два ювілеї Арсена Шумовського	126
Мельник Т., Мельник Ю. Випускники Бродівської гімназії, активні учасники національно-визвольних змагань 1917-1921 рр.	134

УВІКОВІЧЕННЯ ПОДІЙ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 рр.

Бейдик О., Лавренюк А., Островська М. Увіковічення пам'яті про діячів Української революції 1917-1921 рр. пов'язаних з Волинню	138
Васильєва І. Пам'ятні місця Української революції на Рівненщині.....	144
Федоришин М. Отаман Володимир Оскілко: до питання встановлення пам'ятника у селі Хотин у 1992 р.	148
Міхно О. Українські видання 1917—1921 рр. у фондах Педагогічного музею України: наукове опрацювання і оприлюднення його результатів	150
Черницька І. Українські грошові знаки 1917-1920 рр. Колекція Рівненського обласного краєзнавчого музею.....	153
Степанюк Л. Події Української революції 1917-1921 рр. на Рівненщині: віртуальна виставка Рівненської обласної універсальної наукової бібліотеки	159
Горбатюк В. Кіш Охорони Республіканського ладу в Рівному: матеріали для документального роману.....	163
Відомості про авторів	166

Джерела та література:

1. Дем'янюк О. Й. Військово-політичні аспекти розвитку Волинської губернії у 1914–1921 роках / О. Й. Дем'янюк. – Луцьк: ПВД «Твердиня», 2011. – 320 с.
2. Дем'янюк О. Допризовна військова підготовка випускників навчальних закладів м. Рівне (1916–1917 рр.) / Олександр Дем'янюк // Перша світова війна: історія та уроки. 1914–1915 рр.: зб. наук. праць за матеріалами Міжнар. наук. військ.-істор. конф. (м. Київ, 4–5 вересня 2014 р.) / Нац. військово-історичний муз. України. – К., 2014. – С. 275–277.
3. Державний архів Волинської області (далі – Держархів Волинської обл.), ф. 3, оп. 1, спр. 1629.
4. Держархів Волинської обл., ф. 49, оп. 1, спр. 140.
5. Держархів Волинської обл., ф. 49, оп. 1, спр. 339.
6. Державний архів Житомирської області, ф. 1, оп. 1, спр. 118.
7. Державний архів Рівненської області, ф. 5, оп. 1, спр. 15.
8. Державний архів Тернопільської області (далі – Держархів Тернопільської обл.), ф. 241, оп. 1, спр. 26.
9. Держархів Тернопільської обл., ф. 241, оп. 1, спр. 49.
10. Дещинський Л. Є. Великий Жовтень на Волині / Л. Є. Дещинський. – Львів: Вища школа, 1977. – 183 с.
11. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Волинська область / Голова редкол. І. С. Клімаш. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1970. – 748 с.
12. Історія міст і сіл Української РСР: в 26 т. Рівненська область. – К.: Гол. ред. УРЕ, 1973. – 656 с.
13. Кичий І. В. Борьба за власть Советов на Правобережной Украине / И. В. Кичий. – Львов: Вища школа, 1986. – 152 с.
14. Оксенюк Р. Н. Нариси історії Волині. Соціально-економічний, революційний та національно-визвольний рух трудящих (1861–1939) / Р. Н. Оксенюк. – Львів: Вид-во Львівського університету, 1970. – 276 с.
15. Пясецький В. Вибори в луцьке самоврядування: рік 1917-й / В. Пясецький // Волинські губернські відомості. – 2006. – 11 травня.
16. Тинченко Я. Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918) [Електронний ресурс] / Я. Тинченко. – Режим доступу: <http://vijsko.milua.org/Tinchenko-1UBV.htm>.
17. Удовиченко О. І. Україна у війні за державність. Історія організації і бойових дій Українських Збройних Сил 1917–1921 / О. І. Удовиченко. – К.: Вид-во «Україна», 1995. – 206 с.
18. Українська Центральна Рада: док. і м-ли: у 2 т. / Ред. кол.: В. А. Смолій, О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький та ін. – К.: Наукова думка, 1996–1997. – Т. 2.: 10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р. – 1997. – 424 с.
19. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 1115, оп. 1, спр. 23.
20. ЦДАВО України, ф. 1194, оп. 1, спр. 6.
21. ЦДАВО України, ф. 2581, оп. 1, спр. 49.
22. Яневський Д. Б. Проект «Україна», або Таємниця Михайла Грушевського / Д. Б. Яневський. – Х.: Фоліо, 2010. – 315 с.

Петро Савчук

УКРАЇНСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ І БІЛЬШОВИКИ НА ДУБЕНЩИНІ

Після Лютневої революції в Росії 1917 р. розгорнулася народна боротьба за самовизначення і в Україні. Тут створюється український парламент в особі Центральної Ради, яку очолив академік Михайло Грушевський. Незважаючи на падіння Московського царату, українська еліта розгубилася. На арену політичної боротьби виступають політичні партії різних спрямувань, ідеологій.

17 квітня 1917 р. Українська Центральна Рада скликає Всеукраїнський Національний Конгрес, який прошов у атмосфері великого національного ентузіазму. Центральну Раду було проголошено найвищою владою в Україні.

23 квітня 1917 р. Центральна Рада на загальних зборах прийняла Постанову в справі організацій губернських, повітових і міських українських рад. Вони створювалися для оборони національних

і політичних прав українського народу і проведення в життя постанов. Засновуються українські ради трьох рівнів. Повітові українські ради складаються з представників: волосних комітетів – по 2; партій та політичних організацій, які працюють у повіті – по 4; від просвітніх, економічних та професійних повітових організацій – по 2; разом 70–80 чоловік. Для поточних справ обираються комітети. У червні проголошується Перший універсал, який супроводжується великими урочистостями. Утворено 29 червня перший автономний уряд України – Генеральний секретаріат.

Після одержання звістки про падіння царизму і створення Центральної Ради, її поступово почали визнавати і підтримувати у повітових центрах, містах і селах.

Політичні партії, що підтримували Центральну Раду, розпочали агітаційно-пропагандистську роботу в армії, намагаючись повернути солдатів і офіцерів на її українізацію. Окрема військова група з українських частин була створена у Рівному. Вона визнала владу Центральної Ради. По-іншому розгорнулись справи у Дубенському гарнізоні, де більшовиків підтримав Луцький РВК і надіслав їм броневий автомобіль і військовий загін. 29 листопада в Дубно більшовики оголосили свою владу і відмовилися підкорятися уряду Української Народної Республіки.

Більшовицькі агітатори, організатори, комісари діяли в багатьох випадках енергійніше, на упередження з військовими і місцевими органами української влади. Так, Військово-революційний комітет Особливої та 11 армій за наказом більшовицького главоверха Криленка першими розпочали воєнні дії проти українських військових частин і встановили свою владу в Дубно та інших містах Рівненщини. Арештовували українські військові органи в армії.

Ще 24 листопада 1917 р. розпочалися бойові дії між українськими і російськими вояками. Бої розпочалися в районі Здолбунова. Небезпека для Української Народної Республіки була вищою, оскільки на Волині у низці корпусів були сильні проширки військових колишньої російської армії [2, с. 99].

В свою чергу Перша українська дивізія на чолі з підполковником М. Капустянським визволила від збільшовичених військ вузлові станції Здолбунів і Шепетівку та інші міста. Частина населених пунктів, військових частин, що дислокувались на Волині, були надійною опорою і тилом Центральної Ради.

Комісари Центральної Ради намагалися утримати владу в своїх руках, присікаючи спроби Ради солдатських депутатів узурпувати владу. У грудні 1917 р. Генеральний Секретаріат УНР вимагав від владних органів на місцях, повітових комісарів припинити анархічний розподіл земель церкви і великих землевласників, зберегти маєтки від розкрадання і знищення. В той же час російські солдати і матроси за намовою більшовиків спонукали селян на негайне захоплення земель і знищення маєтків. З'їзд селян Дубенського повіту під проводом більшовиків ухвалив декрет про розподіл земель великих землевласників [8, с. 111–113].

Так більшовики руйнували тил УНР, перешкоджали створити новий апарат управління. У повітовому центрі Дубно, селах відчували неоперативність керівництва Центральної Ради, давати відсіч нападам ворогів, зрадників, дворушників. Вона лише в кінці січня 1918 р. проголосила земельний закон, а більшовики уже розподіляли землі, йшла руйнація армії, у містах велася боротьба за вплив на різні політичні, релігійні, національні сили. У державі не вистачало патріотичної, національно налаштованої еліти.

В умовах війни військ УНР з більшовицькими військовими силами міська управа не встигала слідкувати за подіями, задоволенням потреб воюючих сторін. Село вирувало в обіймах анархії в управлінні, житті, розподілі влади. Більшовицькі гасла у багатьох випадках активно сприймали малограмотні селяни і міщани. Анархія зростала від часу до часу. Син волинського селянина губернський комісар Волині А. Вязлов у грудні 1917 р. зобов'язав повітових комісарів припинити вакханалію із землею, реагуючи на повідомлення з місць про грабунки майна, худоби, хлібів, які призначались для продовольчого забезпечення армії [8, с. 110].

В 1918 р., у весняний період, селян, що намагалися заволодіти землею, карали. На Волині у повітах створювалися спеціальні «карні відділи» для боротьби з самочинними захопленнями земель. Польські землевласники проти непокірних селян використовували і австрійських вояків.

Відповідно до конвенції від 25 березня 1918 р. Німеччина і Австро-Угорщина розмежували між собою зони впливу, після окупації краю після Брестського миру. Австрійські війська зайняли південно-західну частину Волинської губернії. В австрійську зону потрапила частина Дубенського повіту і місто. Окупанти – австрійці і німці – грубо втручалися в місцеве самоврядування [3, с. 49–50].

Голова уряду В. Голубович, повертаючись з Бреста, пояснив, що австрійсько-німецькі дивізії йдуть на допомогу українцям. Мала Рада звернулася з відозвою до громадян УНР, де ще раз роз'яснювала причини запрошення іноземних військ і закликала до будівництва «самостійної Української Народної Республіки». Крім того, лише декілька повітів Волині виконували вказівки Центральної Ради, зокрема Дубенського повіту.

Разом з тим Центральна Рада тільки на початку 1918 р. розпочала активно формувати армію з військовою дисципліною, вишколом, старшинським складом, національно свідому. На Волині у районі Ковеля було сформовано регулярну українську дивізію синьожупанників. Розміщені у Дубно, повітах, містах і містечках вони налагоджували порядок, контролювали дії ворожих сил. Синьожупанники, гайдамаки, січові стрільці стають основою нових українських військових з'єднань.

Дубенське повітове самоуправління намагалося підтримати землевласників і вирішити земельне питання. Рішення Центральної Ради про націоналізацію землі залишилось до кінця не доведеним. Більшість селян повіту були малоземельні, поміщицькі землі не оброблялися. В багатьох селян не вистачало тяглової сили, коней, плугів, борін, а також насіння, не розводилась худоба через відсутність кормів та ін. В 11-ти волостях Дубенського повіту люди голодували навесні і влітку 1918 р. В багатьох селах Волині поширюються хвороби, такі як епідемія тифу та інші. В деяких селах у період

бойових дій у роки війни хати були спалені, і люди жили у викопаних землянках [8, с. 120].

Земельна реформа, що призвела до націоналізації землі, ліквідувала приватну власність на землю. Більшість поміщиків тримали в своїх руках ліси, сінокоси, пасовиська, але стали мало приділяти уваги орним землям. Центральна Рада усвідомила негаразди у аграрній політиці, проте спроба виправити помилку на місцях, в селі, виявилась запізнілою. Зміни до земельного закону не ліквідували негативних наслідків. Не вистачало провіанту і харчів для армії. Створені у повіті, волостях земельні комітети для проведення земельної реформи працювали не ефективно, а тому процес продажу, купівлі землі проходив мляво.

4 березня 1919 р. солдати місцевого гарнізону виступили проти військ С. Петлюри. Завдяки зусиллям отамана Оскілка, штаб якого знаходився у Рівне, з фронту на Дубно було направлено кілька куренів смерті і бронепотягів. На підтримку військ С. Петлюри стали і галицькі січові стрільці. Внаслідок раптового шаленого обстрілу військам Директорії вдалося витіснити більшовиків з Дубно. Повстанці захищалися завзято, багатогодинний бій тривав на укріпленій залізничній станції Дубна. Війська Директорії, використавши тактику обхідного маневру, 15 березня остаточно зруйнували оборону повсталих, але вони відступили в район передмістя Сурмичі, де після непересічного бою, який характеризувався шквальним вогнем з обох сторін, звільнили Дубно від більшовиків.

Проте більшовики не змирилися з поразкою, і 17 травня Дубенський революційний комітет знову підняв своїх прихильників проти місцевої влади, захопив центр міста, але владні війська закріпилися в районі залізничної станції. Голова Дубенського ревкому В. П. Рикун звернувся за підтримкою до радянських військ, що дислокувалися в Здолбунові. На допомогу повстанцям була направлена Таращанська бригада, очолювана комбригом В. М. Боженком. На озброєнні бригади були броньовики і бронепоезд, які були також направлені у Дубно разом з військами.

Урядові війська вчинили жорсткий супротив таращанцям. Їм перекрив дорогу броньований поїзд «Стрелець», біля села Озеряни, а на 6 кілометрі – бронепоезд «Запорожець». Урядовці шквального нападу не витримали і відступили. У бою біля села Ульбарів таращанці з бронепоезда розстріляли військовиків Директорії.

У червні 1919 р. Дубенщина знаходилася знову під радянською владою. У місті діяв ревком. Більшовицька влада намагалася реанімувати господарське життя повіту, міста. На першому Волинському губернському з'їзді Рад робітничих, селянських, солдатських депутатів, який відбувся 12–16 червня 1919 р. в Житомирі, виступив голова Дубенського ревкому депутат Р. П. Рикун, який розповів про налагодження політичного

і господарського життя повіту. Він був обраний до складу губвиконкому. Враховуючи значущість Дубна як стратегічного пункту і такого, що мав господарську вагу як в сільському виробництві, так і промисловості, у червні 1919 р. в місто прибув спецпоїздом нарком з військових і морських справ України М. І. Подвойський. Було вжито заходів до налагодження інфраструктури краю. Повстанські партизанські загони, зокрема М. А. Прокопчука, підпорядкувалися командуванню Таращанської бригади. Створюються волосні і сільські революційні комітети, комітети бідноти [6, с. 209].

Тепер аграрну політику проводив уряд гетьмана Павла Скоропадського. Було створено нову земельну комісію, а в листопаді була затверджена програма земельної реформи, яка не влаштовувала селянство. В деяких селах повіту селяни виявляли непокору гетьманським властям, в селах Дермань і Кунин вчинили опір жандармерії і не віддавали зброї [3, с. 10].

Гетьман П. Скоропадський в таких умовах проводить адміністративну реформу. У травні 1918 р. на місце губернських і повітових комісарів УНР поставлені старости. Дубенським повітовим старостою був призначений Дмитро Прибиловський. В окремих населених пунктах відбувалися зіткнення селян з гетьманською вартою в Дубенському повіті (село Велика Мощаниця – нині Здолбунівський район), спровокованих більшовиками.

Селяни села Повчі почали рубати для своїх потреб графський ліс. На скаргу власника Дубенський староста вислав кінних гайдамаків та команду німецьких солдатів. Інцидент було вгамовано, деякі селяни понесли покарання. Гетьманській варті у місті не завжди вдавалося втихомирити бунтівників.

Перший з'їзд КП(б)У, що відбувся у липні 1918 р. у Москві, проголосив курс на збройне повстання і знищення Української Держави. В Дубно, низці інших міст повіту почали створюватися підпільні більшовицькі ревкоми, партизанські загони. Повітовий Союз земельних власників намагається вгамувати пристрасті в селах повіту, але деякі заходи, вжиті разом з гетьманською вартою, не мали успіху. Більшовики розширювали підпільну сітку організацій, проте викликати масовий рух селян влітку 1918 р. не вдалося. Тоді з Москви більшовицька партія присилає своїх активістів – пропагандистів-організаторів. В село Черешнівку прибув балтійський моряк Фотій Яндолін. У селі Малі Сади організаторську роботу проводив Микола Прокопчук, колишній член дивізійного солдатського комітету, у 1919 р. обраний головою виконкому Дубенської повітової Ради робітничих, солдатських, червоноармійських депутатів.

У Дубенському повіті активно діяла партійна організація «Бунд», особливо серед єврейського населення. Спільно з союзом членів партії Поалей – Ціон («Робітники Сіону») проводили роботу серед

селян Дубенського повіту [9, с. 180–181]. У жовтні 1918 р. Волинський губком КП(б)У підпільно провів нараду з комуністами, які працювали у Дубенському та інших повітах губернії. Поставлені завдання передбачали організацію повстанських загонів і підготовку збройних виступів. Гетьманська влада в той же час розпочала розпускати повітові земельні управи, проводилися репресії проти селян, карні відділи застосовують фізичну силу, палять села, поміщики немилосердно мстять селянам [3, с. 62–63].

Національно-визвольний рух наштовхується на різні політичні, військові, економічні, побутові, національні перепони. У революційному русі задіяно чимало політичних партій, які намагаються вирішити свої проблеми за рахунок народу. Після зречення гетьмана Павла Скоропадського 19 грудня 1918 р. Директорія урочисто переїхала до Києва, а через чотири дні загони українського війська Головного отамана Симона Петлюри вступили на Волинь, зайняли Дубно та низку великих міст краю. Частина гетьманських національно налаштованих військ приєдналася до Директорії. Уряд розробив екстрені заходи до утвердження української державності. В місті і селах було проведено рекрутування населення до лав свіжоствореної національної армії.

В Універсалі в заяві Директорія повідомляє громадянам, що влада в Українській Народній Республіці належить лише працюючим класам. 23 січня 1919 р. скликається зібрання Трудового Конгресу, яке складається з селян, робітників, трудової інтелігенції і представників західноукраїнських земель. У цей же день під урочисті звуки дзвонів на Софіївській площі було проголошено Акт Злуки – Універсал Соборності.

Ця звістка незабаром дійшла до Волині, де вже довгий час агітаційно-пропагандистську роботу проводили більшовики. Вони поширювали чутки про успіхи Червоної армії, земельної реформи, здобутки робітників. А тому в Дубенському повіті, зокрема в населених пунктах навколо Дубно, вступили селяни проти Директорії. У селах Великі і Малі Сади, Повчі, Будеражі, Черешнівці, Сморгдві, Мильчі, Тараканові, Страклові більшовики під керівництвом В. Рикуня, Ф. Яндолина, М. Прокопчука, П. Бондарчука, Й. Давидюка підготували збройний виступ проти Директорії. Селянські партизанські загони нараховували до трьох з половиною тисяч повстанців.

На початку травня 1919 р. частини армії Української Народної Республіки розташувалися на різних визначених напрямках боротьби проти польських військ. 9 залізнична дивізія зайняла позиції в районі Рівне – Здолбунів – Дубно з південного сходу. Формування дивізії проходило повільно, розтягнуто в часі. Після прибуття на станцію Озеряни її частини розмістились у цьому ж районі. Вони повільно готувалися до переходу на фронт. Командування корпусу вживає заходів до

рекогносцировки залізничної дивізії. Штаб корпусу розташувався на станції Здолбуново.

Ситуація, яка склалася 20 травня у Кременці, змушує січових стрільців вжити заходів для стабілізації обстановки. Після короткого, але жорстокого бою кіш січових стрільців залишає Кременець і пробивається з частиною особового складу з броньовиками на Дубно. Для ліквідації ворога з боку Дубна командування корпусу направляє броньовик і старшинську школу. Завдяки вдало скомбінованій атаці ворога розбили.

Одночасно поляки захопили Луцьк, полонили багато стрільців, а тому рештки відступали на Дубно. Разом з тим польські війська перервали комунікації армії УНР на Львів. А тому ешелони з бойовим майном, постачаннями, майстернями, що евакуювалися з Рівного, Здолбунова, Дубно на захід, застрягли на станціях, у тому числі Дубно. Військо змушене було саме шукати вихід із скрутного становища. Командування Корпусу приймає рішення перейти до рішучого наступу [7, с. 228–232]. Штаб корпусу від'їжджав на станцію Дубно, не маючи жодного зв'язку із військовими частинами. Вже 24 жовтня командування корпусу зосереджує частину в різні райони і наказує «бронепотягом прикрити евакуацію станції Здолбунів, пізніше Озеряни, й відходити на Крем'янець; при неможливості відійти – бронепотяги підірвати, а їхнім загонам долучитися до корпусу» [7, с. 230–231]. 27 травня штаб корпусу прибув у Крем'янець. Поляки наступ припинили, що дало можливість більшовикам наступати на корпус січовиків через Дубно на Кременець.

Надвечір 27 травня поляки перекрили залізницю на Львів. «Через це мало ешелонів із різним військовим майном північної й холмської групи та корпусу СС запрудили лінію залізниці від станції, Верба до станції Броди і від станції Камениця до станції Крем'янець. Вивезти це майно не було ніякої можливості. Москвини зайняли Рівне і енергійно вели дальший наступ на Дубно. Москвинів стримують стрілецькі броньовики, які біля станції Озеряни були відтяті від свого війська і, щоби не здатися ворогові, висадили себе в повітря» [7, с. 232]. Так подає події «Історія січових стрільців». На ранок 28 травня січові стрільці залишають Дубно і займають фронт село Переросля – Верба.

14 липня 1920 р. польська дивізія генерала Крайовського на лінії сіл Микитичі – Гірники затримала більшовицькі бойові підрозділи і залишила форт і Дубно. Поляки застосували проти С. М. Будьонного артилерію і авіацію. Бої тривали з перемінним успіхом. Поляки двічі вибивали підрозділи Першої кінної армії з Дубно. І лише 21 липня польська піхота залишила Дубно. С. М. Будьонний так описує бої навколо міста: «У першій половині липня війська Західного і Південно-Західного фронтів, тривало утримуючи ініціативу, переслідували відступаючого ворога... До полудня

11-а Кавалерійська вибила ворога із Дубно, потім форсувала Ікву і повела наступ на форт Тараканів... Спроба взяти його з ходу не увінчалась успіхом...» [1, с. 207–208]. І далі: «Хоч стомлені з'єднання стримували натиск ворога... на лівому фланзі, де поляки оволоділи містами Дубно і Кременець, біля двох годин ночі після декількох годин штурму, 11 Кавдивізія увірвалась на околиці Дубно. Ворог, не рахуючись з втратами, уперто чинив опір, ...втрапи понесли великі, ...24 липня...перед світанком 18-а піхотна дивізія перейшла у наступ на Дубно. Кровопротитний бій тривав 20 годин. Врешті-решт ворогу, що переважав нас у силі і вогню, вдалося знову оволодіти Дубно. Не витримавши наших наполегливих атак, ворог залишив Хорупань і Дубно... 20 липня полештарм перейшов у Дубно. Звідси ми виїхали до форту Тараканів. Ворог переконався, що сидіти в ньому даремно». Полонені показали, що генерал Крайовський змушений був відвести свої полки для прикриття бродського напрямку [1, с. 220].

У своїй книзі «Пройденный путь» С. М. Будьонний продовжив розповідь про бої навколо Дубно: «На кінець 21 липня Дубно – Кременецький район був повністю очищений від ворога. 18-а піхотна дивізія генерала Крайовського, групи генерала Шиманського і полковника Ясинського, зазнавши поразки, в безпорядку відійшли до Радивилова і Бродів». В телеграмі командуванню фронту С. Будьонний так охарактеризував сили поляків: «Не менше чотирьох піхотних і трьох кавалерійських дивізіій» [1, с. 282].

В умовах громадянської війни, воєнної інтервенції українці-державці, лідери політичних партій переконалися в необхідності створення міцної армії. І лише з другої половини лютого 1920 р. активно розпочалося формування українських військових частин. Уряд спрямував зусилля на відновлення української державності, розпочався селянський антибільшовицький рух, що суттєво вплинуло на польську владу. На польсько-українській конференції про визнання УНР поляки ультимативно вимагали передати їм 7 повітів Волині, в тому числі Дубенський. Україна поступилась. Польща визнала Директорію і незалежність УНР і Симона Петлюру як керівника.

Після захоплення міста влітку 1920 р. вищою владою в повіті стає ревком – трійка, затверджена Реввійськрадою Першої Кінармії. Всі розпорядження інших органів влади подаються в ревком на затвердження. Повітовий військовий комісар одночасно виконував функції начальника гарнізону військ. У його розпорядженні знаходилась караульна служба. В серпні 1920 р. в її складі нараховувалося 95 військовослужбовців, у тому числі 9 командного складу. 10 серпня в Дубно прибув представник Волинської губвійськінженерної дистанції, який мав завдання завідувати військовими казармами і сформувати дільницю залізниці Дубно – Кременець.

Всі військові частини, які прибували у Дубно, реєструвалися у коменданта. А на території повіту дислокувалося 11 військових частин, в тому числі 133 конвойний етап, який нараховував 239 чоловік. Він конвоював військовополонених і розміщався у маєтку графині К. Шувалової на Сурмичах. А у казармах була 45 окрема дорожньо-мостова рота, бойова ланка повітряного флоту Першої кінармії, окремий взводний важкогаубичний дивізіон у складі 221 чол. А професійна комісія знаходилась у готелі «Ермітаж» на вулиці Твердій. У місті при штабі Першої кінної армії був окремий кінно-артилерійський дивізіон. Армія не мала обмундирування, багато зброї було несправної. Червоноармійці були недисциplinовані. На діючій гауптвахті постійно перебувало до 29 чоловік [5, арк. 1–110].

У 1921 р. польська влада за підтримки західних держав домоглася приєднання західних земель до Польщі і розпочала посилено їх освоювати політично, економічно, соціально, духовно. За Ризьким мирним договором польська влада знайшла підтримку і в радянській. В Дубно стали розміщатися армійські частини. В казармах дислокувались підрозділи польського 43 піхотного полку та другий кінно-артилерійський дивізіон. Вони становили військовий гарнізон.

Польський уряд розселяв назавжди по Волині військових і цивільних осадників. Для них створювались сприятливі умови ведення сільського господарства від надання кредитів до захоплення найкращих земельних ділянок. Незважаючи на те, що жили порізно, але мали свою відповідну інфраструктуру. Осадники розміщуються як колоніями, так і одиничними господарствами. Так, у селі Здовбиця на сході села біля урочища «Казенний ліс» жив лише один осадник, таке ж господарство осадника знаходилось біля села Злинець в урочищі «Скарбово». Щодо цивільних осадників, то вони жили в повіті колоніями в трьох населених пунктах. Було 77 дворів, які володіли 771,4 га землі [4, арк. 7–9].

Відносно військових осадників, то вони також розміщались в різних місцях Дубенщини. В осадницькому військовому поселенні Бобин-Красниця нараховувалося 78 господарств, які володіли 1082 га землі, з них 1038 га орної. Тут був споруджений костел, училище, ділянка-розсадник придорожніх дерев. В селі Кривуха військові поселення мали 7 господарств, займали 107 га землі, селі Погорільці – 5 господарств на 61 га, Велика Полянка – 16 господарств на 234 га, фільварок Івана Ястрембичського – 25 господарств на 406 га [4, арк. 13–14].

З метою проведення підривної роботи в радянському тилу еміграційний уряд УНР у Польщі створив у 1921 р. Повстансько-партизанський штаб (ППШ). Контрольний пункт ППШ знаходився у Дубно. Він готував і переправляв через кордон на територію радянської України агентуру,

приймав кур'єрів, опитував їх. Зусиллями колишнього офіцера армії УНР І. Волошина було засновано Волинський Кіш Українського національного козацького товариства (УНАКОТО), центр якого знаходився у Мюнхені. Він особисто побував у Дубно, провів значну організаторську роботу, в повітах виникають підпільні станиці, хутори. Вони мали сприяти підготовці майбутніх повстанців.

Чотирирічні національно-визвольні змагання українців за відродження своєї державності закінчилися трагічно. Причиною було вороже оточення, агресивні сусідні держави, деякі з них століттями

ворогували з Україною. Але, мабуть, найголовніше була відсутність єдності політичних сил нації, роз'єднання – важка рана нації і по цей день. Хибна орієнтація еліти на колишніх братів завжди приносила українцям страждання і біль. Через десятиріччя українці досягли незалежності. Тепер у роки самостійності ще раз намагаємося закріпити здобутки. Сьогодні у боротьбі за національну ідею українці проявляють мужність, героїзм. Незламну волю за здійснення вічного завіту – незалежності, самостійності демонструють українці на початку ХХІ ст.

Джерела та література:

1. Буденный С. М. Пройденный путь. – М.: Воениздат, 1965. – Кн. II – 391 с.
2. Великий Жовтень і громадянська війна на Україні. Енциклопедичний довідник. – К.: Наукова думка, 1987. – 210 с.
3. Власюк О. В., Цятко В. М. Волинь в добу Центральної Ради (1917–1918). – Рівне: Волинські обереги, 2009. – 96 с.
4. Державний архів Рівненської області (далі ДАРО), ф. Р-635, оп. 1, спр. 9.
5. ДАРО, ф. Р-348, оп. 1, спр. 1.
6. Історія міст і сіл УРСР. Ровенська область. – К.: Наукова думка, 1973. – 655 с.
7. Історія Січових Стрільців. Воєнно-історичний нарис. – К.: Україна, 1992. – 347 с.; іл.
8. Оксенюк Р. Н. Нариси історії Волині. – Л.: Каменярь, 1970. – 160 с.
9. Панасенко О. Рівненщина. Сторінки минулого. – Рівне, 2001. – 225 с.

Іван Касянчук

ПОДІЇ НА ДУБЕНЩИНІ У ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНИХ ЗМАГАНЬ 1917–1921 рр.

Історію національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. можна характеризувати як один із найуспішніших, чи ж бо як один із найприкріших, епізодів в історії України. Безперечно, це один із кращих прикладів військової історії нашого народу, хоч він і закінчився поразкою. Це – спроба об'єднання етнічних українських земель, сплеск емоцій і патріотичного духу. І до сьогоднішнього дня ми черпаємо з цього уроки, але чомусь не хочемо вчитися.

Це питання як ніколи актуальне у час війни з Росією. Цьогоріч у багатьох історичних музеях та інститутах проводять круглі столи та конференції до 100-річчя революції, аби допомогти українцям розібратися у цих вкрай складних подіях. Аби мати чітке уявлення про загальний плин буремних подій, зосередимося на подіях на Дубенщині у 1917–1921 рр.

Лютнева революція 1917 р. змела російське самодержавство. Перед поневоленими народами імперської Росії з'явилась можливість створення власних національних держав. Широкий національно-визвольний рух розгорнувся з перших днів березня 1917 р. і в Україні. Влада перейшла до Тимчасового

уряду – тимчасового органу, що діяв до визначення форм державного ладу у новій Росії і прийняття Конституції.

1917 рік

Про Лютневу революцію у Дубні дізналися на початку березня 1917 р. Трудящі Дубна вітали повалення імперії. Більшовики Рівненщини вийшли із підпілля. Вони організували мітинги робітників і солдатів, закликали створювати ради робітничих і солдатських депутатів. Уже у березні 1917 р. у частинах Дубенського гарнізону, який налічував 5 тис. осіб, почала діяти армійська більшовицька група під керівництвом Т. М. Мартиненка, а у місті під впливом більшовиків була створена Рада робітничих і солдатських депутатів.

У цей час більшовики Дубенської групи разом з солдатськими комітетами військових частин добилися об'єднання широких мас трудящих, підготували їх до повалення Тимчасового уряду.

10 листопада 1917 р. солдати Дубенського гарнізону послали у Петроград свою делегацію. Один із 11 учасників, П. М. Рибалко, пригадавав, що коли він прибув у Петроград, то не тільки бачив В. І. Леніна,